

Inledning

Anne Reese Willén, Karin Hallgren och Owe Ronström

Musikaliska vägar, nätverk och aktörer i 1800-talets Sverige

I den här boken undersöker vi svenska musikliv under det långa 1800-talet. I tolv kapitel granskar vi förutsättningar för musikutövande runt om i landet och hur dessa musikliv förändrades över tid. Hur spreds musik? Vilka var aktörerna? Vad spelades? Vilka resurser, arenor, scener och institutioner fanns att tillgå? Vilken betydelse hade enskilda aktörer för utvecklingen av lokalt, regionalt och nationellt musikliv? Kort sagt, det handlar om allt vad som gör musikliv möjligt.

Alla kapitel undersöker svenska förhållanden. Men musikliv begränsas förstås inte av nationella gränser. För att så långt möjligt undvika den metodologiska nationalism som ligger inbäddad i den geografiska avgränsningen har vi velat betona hur de musikliv vi studerar inkluderar och kommunicerar med platser också på andra håll. Även om kärnan i de olika kapitlen är detaljerade beskrivningar av lokala och regionala musikliv med varierande särdrag, förutsättningar och resurser, så är vår strävan att samtidigt visa hur och längs vilka vägar dessa musikliv är sammanlänkade i omfattande nätverk, inom större svensk, europeisk och till dels också amerikansk social och kulturell kontext.

Inte heller begränsas musikliv av tidsmässiga gränser. Antologins fokus är 1800-talet, men med "det långa 1800-talet" som ledstjärna har vi försökt undvika de skarpa epokindelningarnas och de jämna hundratalens färdiga boxar och uppmärksamma också det som leder in i och ut ur seklet. In i seklet leder en rad initiativ under det sena 1700-talet som fick stor betydelse för musiklivets utveckling under

1800-talet, som Musikaliska akademien 1771, Kungliga Operan 1773, det första svenska nottryckeriet, utgivningen av tidskriften *Musikaliskt tidsfördriv* från 1789 och inte minst, de första musikaliska sällskapen, Åbo 1790 och i Norrköping 1795. Ut ur seklet leder på motsvarande sätt de agenter, konsertarrangörer och andra entreprenörer som inrättar sig på den växande musikmarknaden och de många körer och blåsorkestrar som uppstår från mitten av 1800-talet inom arbetarrörelsen, nykterhetslogerna och frikyrkorna. Tillsammans kom de att spela en avgörande roll för musiklivet i Sverige under större delen av 1900-talet. I praktiken har uttrycket ”det långa 1800-talet” fungerat som en slags ”sökmotor”, en påminnelse om att söka specifika 1800-tals-företeelsers rottrådar bakåt och utbredning framåt i tiden. Hur långt beror på vilka företeelser det är som uppmärksammas.

Rörlighet och cirkulation

Genom bokens tolv kapitel löper ett antal gemensamma teman, som rörlighet och cirkulation. Rörlighet är den allmänna processen, hur människor, idéer, saker och ting förflyttar sig i samhället. Med förflyttningar följer interaktion där de inblandade parterna påverkar och påverkas av varandra. Cirkulation står mer specifikt för en viss typ av rörelser, runt och fram och tillbaka, som feedbackprocesser och loopar. Genom att beskriva och analysera olika former av förflyttningar och rörelser kan vi få ökad förståelse för hur skilda lokala musikliv länkas samman över stora ytor.

Under det långa 1800-talet är Sverige präglad av förändring och rörelse. Efter de omvälvande händelserna 1808–09, när Sveriges geografiska och politiska karta helt ritades om, är hela samhället i rörelse. Människor är i rörelse, som förr till fots och med häst och vagn, men nu allt oftare och allt längre med båt och tåg. Tankar, idéer och kunskap är i rörelse. Stor betydelse för framväxten av offentligt musikliv fick de liberala idéer som började cirkulera i början av 1800-talet, om bildning, individuell frihet, utveckling och entreprenörskap. De förbättrade levnadsförhållandena rent materiellt för stora grupper innebar också större möjligheter till utbildning och kulturliv. Omvälvande för musiklivets utveckling blev särskilt tanken att meriter som utbildning, skicklighet och erfarenhet kan värderas lika högt eller till och med högre än stånd, klass, kön, vän- och släktskap. När

de anammats av tillräckligt många under 1800-talet uppstår organisationer, som i Sverige träffande nog kallas just rörelser: nykterhetsrörelsen, frikyrkorörelsen, arbetarrörelsen och kvinnorörelsen.

Förstås är också musik, instrument och musiker i ständig rörelse. Med dem får lokala musikliv tillgång till nya arenor, resurser och inflöden. Till bakgrunden hör ett ökande intresset för musik i de högre stånden under andra halvan av 1700-talet. Från att ha tjänat representativa syften, som uppvisning av makt och status, kom musik och musicerande alltmer att uppfattas som bildning, estetiskt njutningsmedel och umgängeskunst, en nödvändighet för den bildade och upplysta individen. Villkoren för musikliv förändras därmed i grunden. Runt om i Europa växer en marknad för musik och musiker fram. Musikalier och instrument blir handelsvaror. Akademier, ordnar och föreningar för musik bildas.

Men också musiksmaken förändras och blir i sig själv en drivande kraft. Ett av skälen bakom bildandet av alla musiksällskapen i svenska städer i början av 1800-talet är att den musik som nu blivit populär ställde krav på större ensembler, med fler musiker och sångare. Det krävde större lokaler, mer förberedelser och bättre organisation och – inte minst – fler musiker och sångare. I boken ser vi hur nya former av musikutbildning blir tillgänglig för allt fler i städer som Örebro, Härnösand, Sollefteå och Visby, först småskalig och informell, senare alltmer organiserad. Musikens och musikernas rörelse från privata salonger och hem till teatrar, konserthus, Folkets hus, bönehus och andra offentliga arenor är en genomgripande social förflyttning som leder till nya förutsättningar för musiker och publik ur bredare samhällsskikt. Ur den här utvecklingen, som musiken både är uttryck för och aktiv motor i, uppstår under 1800-talet ett offentligt konsertväsende.

I antologin möter vi en rad enskilda musiker som färdas vida kring under allt längre turnéer, som harpisten Edouard Praté, violinisterna Johan Gottfrid Zaar, Maria Serato och Alexander Rancheraye, sångerskorna Jenny Lind, Matilda Eneqvist och Fredrika Stenhammar. Vi möter också större ensembler på omfattande turnéer runt mitten av 1800-talet, som Italienska operasällskapet och en grupp internationellt kända artister med sångerskan Carlotta Patti i spetsen. Också enskilda låtar, visor och verk sätts i rörelse, genom en alltmer omfattande cirkulation av musikalier. Återkommande vid mitten av 1800-talet var ett antal större verk, bland dem Haydns oratorier, Händels Messias,

och Mozarts Requiem.¹ Särskilt populär vid mitten av 1800-talet tycks Haydns Skapelsen ha blivit, ett verk som ser ut att ha fungerat som något av ett examens- eller mognadsprov för de många musikaliska sällskap med körer och orkestrar som bildats över hela landet under 1800-talets första decennier.

Handlingsutrymme och infrastruktur, kontinuitet och förändring

I regionala och lokala sammanhang kunde individer få ett stort handlingsutrymme. I boken uppmärksammas en rad av dem, däribland Johan Gottfrid Zaar, Valborg Aulin och Salomon Eklin. I många fall blev enskilda individer som Ottilia Runsten i Sollefteå, Anders Sidner i Härnösand och Johan Enequist i Visby avgörande för grundandet och upprätthållandet av ett fungerande musikliv. Vilka dessa musikaliska entreprenörer var, vad deras verksamhet bestod i, vilken betydelse de fick för musiklivet är frågor som intresserat oss. Hur var det överhuvudtaget möjligt för ett fåtal enskilda aktörer att åstadkomma ett levande musikliv på orter med begränsade resurser? Svaren handlar om handlingsutrymmen, om positioner, nätverk och kontakter, om betydelsen av börd och meriter, klass och genus, samt hur allt detta relaterar till övergripande strukturella teman som professionalisering, institutionalisering och demokratisering. I flera av bokens kapitel framgår vilken betydelse kulturinstitutioner och organisationer fick för samhällslivet i stort. Musiksällskap, musikskolor, teatrar och bokhandlare skapade stadga och kontinuitet och bidrog samtidigt till grundläggande förändring, inte minst genom spridningen av nya liberala idéer om bildning, entreprenörskap och kvinnors ställning.

Infrastruktur är ett centralt tema i flertalet kapitel. Musikalisk infrastruktur omfattar allt det som gör offentlig musikalisk verksamhet möjlig. Det handlar om varierande lokala och regionala resurser, som tillgång till arenor och scener, musiker, instrument och noter, musiksällskap och liknande, organisationer och entreprenörer som kan stå för produktion, annonsering och biljettförsäljning. Därtill kommer en växande och alltmer likformig nationell infrastruktur,

¹ Fabian Dahlström, "Staden som musikmiljö", i red. Greger Andersson, *Musik i Norden* (Stockholm: Musikaliska Akademiens skriftserie, 1997), 122.

från vägar, båtlinjer, och järnvägar, institutioner som Musikaliska akademien och militärmusikorganisationen, rikstidningar och agenter, till alla de lagar, förordningar och regelverk som lokala musikliv har att förhålla sig till. De nya kommunikationssystemens betydelse för utvecklingen av lokala musikliv och för rörelse och cirkulation uppmärksammas i flera av bidragen: järnvägarna och den reguljära båttrafiken, men också tidningarna, tidskrifterna och nottrycken. All denna växande infrastruktur skapar nya förutsättningar, som ökande kommunikation, snabbare rörlighet och cirkulation. Men, som flera av bokens kapitel uppmärksammar, den skapar samtidigt stabilitet, kontinuitet och förutsägbarhet. Visst är allt det nya som sprids längs de nya transportvägarna av betydelse för framväxten av ett vitalt musikliv, men lika betydelsefulla är syllarna och rälsen, rutterna, tidtabellerna, själva transportsystemet, ja allt det som ligger fast över tid och skapar förutsägbarhet och kontinuitet i en föränderlig värld.

Spridning

I svensk och internationell historieskrivning har det länge funnits en tendens att fokusera på händelser i det som utnämns till centrum, huvudstaden och andra större städer, medan det som sker i periferierna, ”ute i landet”, i stort sett lämnas därhän. Samma tendens präglar också mycket musikhistorisk forskning. Vissst har tidigare studier också berört olika regionala och lokala sammanhang, men då vanligtvis som isolerade enheter och i synnerhet när det rör folkmusik.

Bakom ligger en gammal, vitt spridd och väl etablerad tankefigur, att nyheter, trender, moden, utveckling och framsteg uppstår i centrum, för att sedan spridas ut i periferin. Det är i Paris, London, Venedig, Rom och andra ”världsstäder” konst och musik uppstår, för att sedan spridas till mer avlägsna städer, som Köpenhamn och Stockholm, och först därefter till mindre städer och landsbygd. Centrum är den aktiva och normerande parten, periferin den passiva, mottagande parten, bedömd efter hur den passar in i normen. Resultatet är en enkel karta som samtidigt visar rum och tid: i centrum är man ”mitt i händelsernas centrum”, man är ”modern”, ”i tiden” eller rent av ”före”. I periferin är man ”ute i landsorten”, avlägsen och ”efter”.

I vår antologi har vi velat lyfta fram andra synsätt och därigenom utmana det slags centrum-periferi tänkande som får det att framstå

som om ett musikliv av betydelse under 1800-talet enbart fanns i rikets centrum. Som teoretiska begrepp är ju centrum och periferi först som sist relativa och relationella storheter, bestämda utifrån position, utsikt och inte minst avsikt. Det som är centrum i ett sammanhang är perifert i ett annat. Sådana relationella storheter bildar ofta långa hierarkiska kedjor eller serier, så att centrum blir periferi i relation till nästa länk i kedjan.

Med fokus på rörelse och cirkulation har vi försökt komma ifrån den vanliga typ av kulturell spridningsteori som utgår från en i förväg uppställd karta över centrum och periferier och istället fånga in mer komplicerade processer: hur musik och musiker kan förflyttas utan att passera ett tänkt centrum; att kulturspridning inte sker med automatik, utan är beroende av materiella förutsättningar och människor som tar egna beslut och följer egna vägar; hur förflyttningar kan gå åt många håll och inte bara i en riktning; samt och sist att musiklivet i en ort kan vara intressant att studera ur andra perspektiv än hur det relaterar till ett på förhand uppställt centrum.

I antologin visar vi således att det under 1800-talet fanns en betydande musikalisk aktivitet i musiklivet på många håll runt om i landet. Genom att undersöka ett brett spektrum av lokala och regionala musikmiljöer visar vi vilka musiker som var verksamma; vilka faktiska konserter och musikevenemang som genomfördes; hur musikens rörlighet, cirkulation, nätverk och infrastruktur fungerade; och hur enskilda aktörer, institutioner och nätverk bidrog till framväxten av rika och varierade musikliv.

Relationer och positioner

Vad som är centrum och vad som är periferi är alltså rörligt och föränderligt – i princip. Samtidigt är en generell insikt ur ett stort antal studier av modernitet, nationalism, industrialisering och teknisk utveckling att också relativa storheter, som centrum-periferi, över tid tenderar att cementeras i en allt fastare fysisk infrastruktur. När människor och varor börja röra sig längs vissa fastlagda spår och i bestämda riktningar får centrum och periferi en konkret innebörd som får människor att vända sina ansikten och sina horisonter, drömmar och mål i bestämda riktningar. I allt fler sammanhang kommer då centrum satt framstå om givet, självklart. Och när alla vägar bär till Rom kan det lätt komma att se ut som om allt också

kommer därifrån, varigenom alla andra platser kan fixeras som alltmer perifera längs en fallande skala.

En sådan utveckling kan skönjas i flera av antologins kapitel. Med nya reguljära förbindelser, järnvägar och båtlinjer, tidningar och telegraf, och med nya nationella institutioner etableras den nya nationalstat som uppstått efter 1809. Med ökad rörlighet kunde människor, idéer, normer, lagar och regler spridas snabbare och mer likformigt över landet. Som framgår av kapitlen om musiklivet i städer som Växjö, Härnösand, Örebro och Visby, ledde det på kort tid till en kraftfull vitalisering och en rad nya institutioner av betydelse inte bara för staden dess omgivning, utan också för täta och nära relationer till en rad andra musikliv runt om i landet och utomlands, t.ex. i Finland, Danmark och Tyskland

Man kunde kanske föreställa sig att den här utvecklingen skulle leda till att makt och inflytande kunde spridas till ett antal konkurrerande centrum spridda över landet. Men det som uppstår under 1800-talet är istället ett nytt nationellt rum, en "föreställd gemenskap" med en ny fysisk och mental geografi och en ny typ av nationell enhetlighet med allt starkare fixerade centrum och periferier. Det får i sin tur Stockholm som huvudstad allt tydligare framträda som startpunkt och mål för kultur och samhälle, medan övriga delar framställs som alltmer avskilda, avlägsna och isolerade "ute i landet", trots tätare reguljära förbindelser. I kapitlen om musiklivet i Härnösand och Visby framträder sådana processer med tydlig skärpa, när man i musiksällskapen i sådana "landsortsstäder" kämpar med synen på sig själva som avlägsna, perifera och "efter", även när man kan presentera musik ur nyskrivna operor, symfonier eller pianokonserter av internationellt etablerade tonsättare.

Till den här utvecklingen hör också att samtidigt med att kulturformer i huvudstaden får allt starkare ställning som nationella "rikslikare", skiljs utvalda delar av den existerande mångfalden av kulturformer runt om i landet ut och exotiseras som "folkliv". Det gäller inte minst all den musik som från 1800-talets början kom att betecknas "folkmusik". Ett talande exempel är kapitlet om spelmannen Johan Edlund och nyckelharpans väg från norra Uppland till Skansen i Stockholm under 1800-talets sista decennium. Vad sådana positioneringar och relationer i termer av centrum och periferi bidrog till är en typ av centralism som det finns skäl att anta etablerats ovanligt starkt just i Sverige, vilket ledde till att alltmer av makt

och inflytande, kultur och bildning kom att lokaliseras till Stockholm. Att det inte skedde utan motstånd framgår av flera av bokens kapitel. Ett exempel är den strid som uppstod mellan företrädare för Musikaliska Akademien i Stockholm och kyrkans befattningshavare i Lund när en ny nationell examinationsordning för organister skulle införas. Sammantagna ger antologins tolv kapitel en mångfacetterad bild av omfattande musikliv som ägde rum runtom i Sverige under det långa 1800-talet, och av de relationer och rörelser som dessa musikliv gav upphov till.

Lokala och regionala perspektiv

Bokens fyra första kapitel behandlar specifika lokala och regionala musikliv. Karin Hallgren fokuserar på Kronobergs regementes musikkår 1860–1905, en av de många musikkårer vid indelta regementen som var aktiva under denna tid. Militärmusiken var organiserad på nationell nivå i avsikt att förhållandena skulle vara likvärdiga i hela landet. Från 1830-talet fanns i Sverige drygt 20 indelta regementen i landet, med 24 musiker i musikkåren. Medan värvade regementen hade fast anställda musiker hela året, engagerade ett indelt regemente soldater och musiker för en begränsad tid under året, vanligen 6–8 veckor. Trots att Kronobergs regementes musikkår således endast var aktiv en kortare del av året, innebar den militära organisationen en kontinuitet för musikerna och därmed för musiklivet i hela regionen. Genom framträdanden i civila sammanhang i Växjö och vid turnéer till andra städer bidrog musikkåren till spridningen av en gemensam repertoar. All musik som framfördes var speciellt arrangerad för musikkåren och bestod av kända folkmelodier, populära operaavsnitt och samtida dansmusik. Kapitlet visar vilken betydelse de militära musikkårerna hade för det civila musiklivet i flera svenska städer under 1800-talet och hur Kronobergs regementes musikkår i Växjö utgjorde en del i en nationell såväl som en internationell musikkultur.

Mathias Boström lyfter i sitt kapitel fram Salomon Eklins liv och verksamhet (1756–1803) och bidrar därigenom till en inblick i musiklivet i Växjö under denna tid. Med utgångspunkt i kulturgeografen Torsten Hägerstrands räckhållsbegrepp undersöks den räckhållsrymd som Eklins verksamhet och Växjös musikliv avspeglar: vilka musikaliska resurser av olika slag som redan fanns tillhanda inom nära

räckhåll, vad som verkar ha varit möjligt att få tag på inom ett längre räckhåll, och hur fick man tag på dem. Kapitlet fokuserar på förut-sättningarna för Eklins verksamhet inom musiklivet i Växjö under slutet av 1700-talet och en bit in på 1800-talet. Gymnasieorkestern som han ledde 1780–1801 var i mångt och mycket navet i stadens musikliv. Den förstärkte musiken i domkyrkan och hade monopol på dansmusiken i staden. Under sin tid i Uppsala hade Eklin kopierat en hel del aktuell musik som han tog med sig tillbaka till Växjö. Han förnyade orkestern och dess repertoar också genom att från Stockholm skicka efter strängar, nya instrument och modern musik av utländska komponister. Kapitlet visar hur en enskild individ som Eklin kunde bli särskilt betydelsefull för det lokala musiklivet och hur han genom sina kontakter skapade en ny räckhållsrymd för musiklivet i Växjö.

I ett tudelat kapitel diskuterar Owe Ronström musikliv på Gotland under 1800-talet. Det musikaliska sällskap som 1815 uppstod i Visby, öns politiska, ekonomiska och administrativa centrum, undersöks i kapitlets första del. I den andra undersöks musiklivet i en av öns utkanter med utgångspunkt från den musikintresserade lantmätaren Lars Engbom (1810–1880) i Gothem, en strandsocken på östra Gotland. Kapitlets fokus är musikens aktörer, utövare, deras nätverk, och musiklivets infrastruktur, organisationer och arenor. Det handlar således om vem och vilka som spelade, var och i vilka sammanhang. Därtill handlar kapitlet om ett antal kulturella villkor, teman och mönster som musicerandet utgår från och själv etablerar, som betydelsen av nätverk, organisationer och institutioner och hur relationer mellan land och stad, hög och låg, kvinnor och män, centrum och periferi, artikuleras och aktiveras. Inte minst handlar det om den samtida mentala geografin, om utsikter och horisonter, hur man uppfattade sig och placerades i tiden och rummet. Tvärs igenom löper ytterligare ett tema, öighet, en speciell typ av centrum-periferirelationer som aktiverar föreställningar om isole-ring och förbindelse, särart och likhet. Kapitlet visar hur det såväl i staden som i en liten strandsocken i öns utkant utvecklades ett mångfacetterat musikliv, väl förankrat i sin samtid och i en större nordeuropeisk kontext och med ständiga flöden till och från ön av musik, musiker och sångare.

Härnösands Musiksällskap uppmärksammas i Anders Olssons bidrag, med fokus på förhållandet mellan struktur och individ. I regionen hade Härnösand en särställning, genom att staden, förutom

residens- och stiftsstad, också var centrum för militär, skola och handel. I kapitlet visas hur enskilda aktörer i staden kunde etablera och utveckla ett aktivt musikliv med musiksällskapet som centrum och motor, utifrån den förvaltning och det nationsbygge som kännetecknade 1840-talet, hela den samhällsstruktur i vilken Härnösand var en förvaltande del. Genom att introducera tidens mest populära och internationellt gångbara repertoar, som Haydns Årstiderna, Händels körer ur Messias och Mozarts Trollflöjten, bidrog Härnösands Musiksällskap till att bredda det musikaliska utbudet i Härnösand och erbjuda både musiker och publik möjligheten att ta del av musik i större format. Det som var verksamt, menar Anders Olsson, var att samspelet mellan individ och struktur var både grovt och finmaskigt, liknande svamparnas mycel och trädets rhizomer.

Enskilda aktörer

Tre kapitel fokuserar på enskilda individer med betydelse för lokala och regionala musikliv. Lia Lonnert lyfter fram harpisten Otilia Runsten (1816–1890). Runsten föddes i Norrköping, i en familj med starkt engagemang för musikalisk bildning och flickors rätt till utbildning. Hon fick gedigen musikutbildning i Stockholm av välrenommerade musiker, däribland pianisten Jan van Boom och harpisten Edouard Pratté. 1845 gifte hon sig med prosten och riksdagsmannen Bernhard Runsten och flyttade till Sollefteå prästgård. Hon lade därmed sin professionella karriär åt sidan för att istället göra hemmet till ett centrum för bygdens musicerande. I prästgården musicerades flitigt inom familjen, men även tillsammans med anställda och grannar och med traktens folk som publik. Prosthemmet blev snart också en del av det nationella salongs- och kulturlivet, genom återkommande besök av tidens kulturella personligheter. Därtill organiserade Otilia Runsten kyrkans körsång, gav musikundervisning för traktens ungdomar och inspirerade begåvade elever till högre studier i musik.² I kapitlet framgår vilket handlingsutrymme som kunde skapas av och kring en enskild individ på en plats med få tillgängliga rum för musik. Positionen som prostfru gav henne möjlighet att

² En av eleverna var Sollefteåsonen Adolf Sjöden, som efter studier för Edouard Pratté kom att göra internationell karriär som harpist. Hans omfattande notsamling, nu i Härnösands museum, diskuteras av Inger Stenman i antologins sista kapitel.

med hemmet som utgångspunkt framgångsrikt odla sina musik- och bildningsintressen och därigenom också bli viktig aktör inom såväl musikutbildning som konsertliv.

Med avstamp i Karl Peter Lefflers skrift från 1899 om nyckelharpospelet på Skansen studerar Susanna Leijonhufvud spelmannen Johan Edlund (1829–1903), i Hargs socken, Uppland. I kapitlet kartläggs Edlunds liv och verksamhet för att undersöka hur han kom att fungera som en representant för den ”genuina folkkulturen”. Undersökningen belyser genom denna spelman den musikmiljö som fanns i en bruksmiljö i norra Uppland, vilka influenser han förde med sig från sin hemtrakt och vilka influenser han senare tog med sig till Stockholm. Ett centrum i den lokala musikmiljön var Hargs bruk. Under vinterhalvåret vistades brukspatronen med familj i huvudstaden, där de tog del av musikaliska salonger och stadens offentliga musikliv. Under vår- och sommarmånaderna återvände de till bruket och ställde till fester och middagar med sällskapsdans, dit traktens spelmän bjöds in för att spela. Vid dessa begivenheter fick spelmännen möjlighet att utvidga sin repertoar med brukspatronens nyheter hämtade från stadens societetsliv. Fram växer en bild av ett givande och tagande, inte bara mellan stad och land, utan även mellan olika musikgenrer.

Utifrån tonsättaren, pianisten och lärarinnan Valborg Aulin undersöker Per-Henning Olsson musikaliskt entreprenörskap i Sverige under tidigt 1900-tal. Kapitlet analyserar hur Aulin, genom sin kombination av undervisning, komposition och konsertverksamhet, hanterade de professionella utmaningar och möjligheter som hon mötte i Stockholm och senare i Örebro. Aulins liv och verksamhet illustrerar hur enskilda aktörer trots begränsade resurser kunde bidra till, skapa och upprätthålla ett levande musikliv också utanför huvudstaden. Aulins flytt till Örebro hade med största sannolikhet yrkesmässiga skäl. I Stockholm blev förutsättningarna för hennes yrkesverksamhet allt svårare. Hennes tonsättarkarriär, som börjat lovande, stötte på motgångar och hennes pianokonsserter blev färre. Konkurrensen hårdnade även för privat pianoundervisning i Stockholm, när fler musikskolor etablerades och efterfrågan på privatlärare minskade. I Örebro fann Aulin möjligheter att bygga upp sin verksamhet både med undervisning och framträdanden. Aulins entreprenörskap visar på vikten av rörlighet, cirkulation och lokal förankring inom musiklivet. Hennes årliga konserter i Örebro mel-

lan 1912 och 1927 blev snabbt en institution i stadens musikliv. Dessutom spelade hennes framträdanden tillsammans med lokala musiksällskap en viktig roll i att sprida både klassisk och modern repertoar i staden. Hennes verksamhet exemplifierar hur individuella initiativ och nätverk bidrog till musikens spridning och institutionalisering på regional nivå.

Förflyttningar och rörelse

Tre kapitel är inriktade på förflyttningar och relationer mellan olika landsdelar. Boel Lindbergs bidrag utgår från den kringresande musikern Johan Gottfried Zaar (1754–1818). I kapitlet tecknas Zaars musikerkarriär, som främst kom att utvecklas utanför Stockholm. Här beskrivs och analyseras några framträdande drag i de lokala musikmiljöer som han kom i kontakt med under sin vindlande livsbana, vilket också bidrar till förståelse för de villkor som gällde för musikutövningen på dessa platser. Särskild fokus läggs på Zaars vistelse i Karlskrona 1797–1799 och hans försök att vitalisera och förnya stadens musikliv. En av kapitlets slutsatser är att det regionala musiklivet i Sverige fortfarande vid sekelskiftet 1800 i långa stycken präglades av kvarhängande ”sega strukturer” som utvecklats i äldre tiders korporativa samhällssystem. För musiklivets del innebar det att skråliknande begränsningar hämmade när och hur musik kunde utföras i offentliga rum och vilken musik som kunde framföras. En uppluckring av dessa strukturer kan emellertid också skönjas bland annat genom framväxten av offentliga konserter som bjöds ut av kringresande musiker som Zaar, i samarbete med lokala mer eller mindre informella sammanslutningar av ortens amatörmusiker. I kapitlet framgår hur Zaar genom sin konsertverksamhet blev en del av en framväxande marknad för musik och musiker, en utveckling som ledde både till etablerandet av ett offentligt konsertväsende och till en ökande spridning av musik som handelsvara. Genom sina resor bidrog Zaar till att knyta samman musikliv på flera olika platser i Sverige och närliggande länder som Danmark, Norge och norra Tyskland.

Jonas Lundblads kapitel handlar om Musikaliska Akademiens examinationsväsende av kyrkomusiker och lärare under 1800-talet

och hur det utmanas av stiftsstädernas agerande. Examinationer ses här som en skärningspunkt mellan nationella strategier och regional identitet. Genom den praxis med examina i stiftsstäderna organiserade av domkapitlen som införs 1834, och genom skapandet av folkskoleseminarier under 1840-talet, blev stiftsstäderna centrum för utbildning och examination av musiker på lägre nivå. På sikt skulle den regionala sammanhållning som därigenom skapades bli till ett problem för Musikaliska Akademien. Examinationernas skiftande krav, personliga relationer och lokala önskemål motverkade den meritokrati som systemet var tänkt att skapa. I kapitlet lyfts lokala förhållanden i Lund fram som ett intressant, men kanske inte helt representativt exempel. Spänningen mot Stockholm var påtagligt stor i Lund, p.g.a. geografiska och kulturella avstånd, men också genom inflödet av musiker vars utbildning genomförts på kontinenten och därmed inte följde den nationella normering som examensväsendet innebar.

Men utgångspunkt i fem konkreta fall diskuterar Anne Reese Willén turnerande musikers betydelse för musiklivet i Sverige under 1800-talet. Kapitlet undersöker hur resande musiker, däribland Italienska operasällskapet, Alexander Rancheraye och Maria Serato, bidrog till att utveckla det offentliga musiklivet, särskilt i mindre städer. Dessa musiker fungerade inte bara som konstnärliga aktörer, utan också som entreprenörer på en expanderande musikmarknad driven av förbättrade kommunikationer och urbanisering. När förutsättningar för turnerande musiker, inhemska och internationella, enskilda virtuoser och hela operasällskap, förändrades under seklets andra hälft, blev de inte bara fler. Deras rörelsemönster förändrades när förbättrade kommunikationer som ångbåtar och järnvägar gjorde det möjligt för dem att sprida musik över allt större geografiska områden. Kapitlet visar hur musikerna var beroende av lokala nätverk och social infrastruktur för att arrangera sina konserter, samtidigt som de själva bidrog till musikalisk institutionalisering och professionalisering. Precis som de kringresande musiker som diskuteras i tidigare kapitel, kom dessa turnerande artister att spela en betydelsefull roll genom att sprida och sammanföra nationella och internationella influenser. Det bidrog i sin tur till att forma såväl lokala musikliv som en gemensam svensk musikkultur med starka kopplingar till en vidare europeisk musikscen.

Källor, bibliotek, museer och kulturarvsinstitutioner

I bokens sista del är temat hur vi kan erövra mer kunskap om lokala och regionala musikliv. Mattias Lundberg tar avstamp i en regional kontext i Västernorrland. Utifrån närstudier av en specifik källa, organisten Olof Westmans koralbok, diskuteras musikaliska förhållanden i Härnösand, varifrån upphovsmannen härstammade och var yrkesverksam 1731–1779 och där koralboken sedan användes en bit in på 1800-talet. Här framgår de nära kontakterna mellan Härnösand och Uppsala, där såväl Westman som hans vän och informator, Lars Daniel Wallanger tidigare studerat. En djupdykning i det musikaliska innehållet berättar om koralbokens utsträckta användning över generationer och om olika typer av influenser som kan ha påverkat de musikaliska bearbetningarna. Kapitlet analyserar bland annat hur Westman, liksom andra 1700-talsorganister, själv skrev och bearbetade koralerna snarare än att enbart förlita sig på den tryckta koralboken. En särskilt intressant del av koralboken är de femton friare orgelkoralerna som skrevs in av Lars Daniel Wallanger. Dessa satser är unika i svensk 1700-talsrepertoar, eftersom de kombinerar noterad melodi med besiffrad bas. Denna typ av mellanspel och improvisation är inte känd från andra svenska koralböcker. Kapitlet ger därför en ovanlig inblick i en lokal tradition av liturgisk musik.

I antologins sista kapitel argumenterar Inger Stenman för att synliggöra musikhistoriskt betydelsefullt källmaterial som bevaras i regionala och lokala kulturarvsinstitutioner, som museer, arkiv och hembygdsgårdar. Kapitlet fokuserar på fyra specifika musiksamlingar i Västernorrlands museums arkiv: Högre allmänna läroverkets musikmaterial, Adolf Sjödéns harpnoter, Karl Peter Lefflers folkmusikarkiv och en musikinstrumentsamling från mellersta Norrland. Alla har rötter i ett levande musik- och sällskapsliv från 1700-talets mitt och till 1900-talets början. De har bevarats trots att de periodvis förlorat betydelse och glömts bort. Genom senare inventeringar och digitaliseringar har de åter aktualiserats och blivit synliga. Kapitlet belyser hur dessa källor ger inblickar i både folkmusik och konstmusik samt hur de speglar de nätverk och den cirkulation av musikaliska influenser som präglade regionens musikliv. Samlingarna visar också hur lokala och regionala aktörer bidrog till att sprida musik från både svenska och europeiska traditioner.

Lokala och regionala musikliv

Som nämnts har det i svensk musikhistorisk forskning funnits en tendens betona musikutvecklingen i huvudstaden och några andra större städer och bortse från musikliv i övriga delar av Sverige. Ett exempel bland många är beskrivningen av det svenska musiklivet i inledningen till den fjärde delen av *Musiken i Sverige*. Här förmedlas bilden av att det var först under 1900-talet som ett musikliv att tala om kunde uppstå utanför de större städerna:

Det svenska musiklivet är idag decentraliserat med musikcentra väl fördelade över hela landet. Detta skall jämföras med situationen vid början av seklet [1900-talet], då den mer betydande musikaliska aktiviteten ännu var koncentrerad till huvudstaden. De första städer som kunde fungera som musikaliska centralorter utanför Stockholm var Göteborg, Malmö, Helsingborg, Norrköping och Gävle, vilka alla redan i seklets början hade egna symfoniorkestrar. Senare har bl.a. Västerås och Örebro tillkommit.³

Med den här antologin har det varit vår avsikt att problematisera och nyansera denna tämligen ensidiga fokusering på huvudstäder och stora städer som musikaliska centra. Vi har velat vända oss bort från den vanliga bilden av musikens centrum och periferier för att istället ge utrymme åt lokala och regionala sammanhang och bidra till nya perspektiv på framväxten av musikliv runt om i Sverige. Genom att uppmärksamma musikaliska miljöer utanför huvudstaden har vi velat bredda perspektivet för att fånga de många parallella och samverkande musiklivet i Sverige under 1800-talet. När de lokala och regionala enskildheterna så läggs samman, framträder en bild som på flera sätt utmanar etablerade föreställningar om musikens centrum och periferier.

Som citatet från *Musiken i Sverige* påpekar, uppfattas ofta decentraliseringen av musiklivet som ett fenomen i vår egen tid. Våra fallstudier och analyser har visat att denna utveckling hade sina rötter

³ Rolf Davidson, Leif Jonsson och Hans Åstrand, "Musiken i Sverige – en översikt", i Leif Jonsson och Hans Åstrand [red.], *Musiken i Sverige IV: Konstmusik, folkmusik och populärmusik 1920–1990* (Stockholm: Fischer, 1994), s. 15. Ett annat tydligt exempel är antologin *Musik i Norden* (Kungliga Musikaliska Akademiens skriftserie nr 85, 1998). Här berörs musikliv utanför de större nordiska städerna synnerligen sparsamt, med undantag för kapitlen om folkmusik och äldre kyrkomusik.

långt tidigare. Under 1800-talet växte musiklivet fram i en dynamisk dialog mellan centrum och periferier. Lokala aktörer spelade en avgörande roll för att bygga och upprätthålla musikaliska institutioner och traditioner. Den övergripande slutsatsen är att Sveriges musikliv under 1800-talet var mångfacetterat, decentraliserat och djupt influerat av internationella idéer och trender, men också starkt präglad av lokala förutsättningar och engagemang. Detta rika nätverk av både regionalt och globalt influerade musikliv utmanar den gängse uppfattningen om att musiklivet var koncentrerat till Stockholm och de större städerna.